

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/85898>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

De entree van de sterke mannen

Formatie en samenstelling van het kabinet-Cals

Peter van der Heiden en Charlotte Brand¹

Op 26 februari 1965 viel, zoals eerder beschreven, het kabinet-Marijnen. Het implodeerde door onderlinge tegenstellingen over de toekomst van het omroepbestel en de invoering van etherreclame.² Op de avond waarop premier Marijnen (KVP) het ontslag van zijn kabinet bij de koningin indiende, legde hij de volgende verklaring af aan de pers: 'Besprekingen over de radio- en televisievraagstukken in het kabinet hebben niet tot overeenstemming geleid. Hare Majesteit zal mij morgen in de loop van de ochtend ontvangen en U zult het kunnen begrijpen, dat ik, juist met het oog op dit laatste, verder geen mededelingen kan doen.'³

Er waren drie opties om uit de ontstane impasse te geraken. De eerste mogelijkheid was een lijmpoging, eventueel met enkele ministerswisselingen. Ook konden er nieuwe verkiezingen worden uitgeschreven, maar dan zou de omroepkwestie daarvan de inzet worden. Dit was met name voor de confessionele partijen en de PVDA geen welkome optie, omdat de commerciële televisie aan populariteit begon te winnen. Deze partijen wilden juist de bestaande omroepverenigingen beschermen en commerciële zenders buiten de ether houden. Het laatste alternatief was het formeren van een nieuw kabinet zonder voorafgaande verkiezingen. Marijnen en zijn collega-ministers gingen van het eerste scenario (lijmen) uit, wat de voornaamste reden was waarom ze terughoudend waren in hun mededelingen. Al te grote openheid zou een reconstructie kunnen bemoeilijken. Die terughoudendheid gold zelfs de Tweede Kamer: de volksvertegenwoordiging werd niet uitgebreid geïnformeerd over de oorzaken van de crisis. Marijnen deelde de Kamer slechts schriftelijk mee dat de ministers hun portefeuilles ter beschikking hadden gesteld omdat het kabinet geen overeenstemming had bereikt over het omroepbeleid. Oppositieleider Vondeling (PVDA) greep deze uiterst summiere brief aan voor een ordedebat op 1 maart.

Vondeling trekt en zuigt maar Marijnen zwijgt

In eerste instantie waren er geen bewindslieden aanwezig bij het door tien PVDA-Kamerleden aangevraagde ordedebat. Vondeling verzocht de Kamervoorzitter daarom de premier uit te nodigen. Zijn verzoek werd ondersteund door alle fractievoorzitters behalve Geertsema (VVD). Marijnen werd dus uitgenodigd. De consultaties door het staatshoofd werden ervoor uitgesteld. Daarmee kon het debat

beginnen dat de deconfiture van Marijnen zou inluiden. De minister-president kwam namelijk wel naar de Kamer, maar sprak daar geen woord. Sterker nog, de mededeling dat hij zou zwijgen liet hij zelfs door de Kamervoorzitter voorlezen!⁴

Vondeling tastte volledig in het duister over de kabinetscrisis. De kranten meldden van alles, maar spraken elkaar nogal tegen. Hij wilde ook niet op krantenberichten afgaan: de Kamer en het Nederlandse volk hadden recht om te weten wat er aan de hand was. Er was een volstrekt ongelijke situatie ontstaan, waarin de fractievoorzitters van de regeringspartijen wél op de hoogte waren, maar de oppositie van niets wist. Vondeling vermoedde – niet ten onrechte, zoals de ministerraadsnotulen uitwijzen – dat de fractieleiders van KVP, ARP, VVD en CHU op de hoogte waren gesteld van de achtergronden van de crisis.⁵ Schmelzer (KVP) had in *de Volkskrant* laten optekenen dat hij dacht dat de breuk te repareren was, en ook Beernink (CHU) had laten doorschemeren dat hij van de hoed en de rand wist. Minister van Binnenlandse Zaken Toxopeus zou zelfs de VVD-partijraad hebben ingelicht. 'Wél een mededeling door een minister van de Kroon in een besloten partijraad van de VVD; niet een mededeling door de Minister-President in de volksvertegenwoordiging. Mijnheer de Voorzitter, dit is een meten met twee maten; onverklaarbaar en onaanvaardbaar,' zo meende Vondeling. Hij wilde slechts weten wat de conclusies waren waarop Marijnen had besloten zijn ontslag in te dienen en wat de breekpunten waren. Hoe kon hij anders koningin en kiezers uitleggen wat er aan de hand was en een mogelijke oplossing bieden? Het kabinet mocht zich niet beroepen op zijn demissionaire status, maar moest gewoon inlichtingen verschaffen wannneer de Kamer daarom vroeg: 'Wanneer dat het standpunt zou zijn van het demissionaire Kabinet, dan zou dat betekenen, dat wij van het moment af, dat het Kabinet demissionair is tot aan het moment, dat er een nieuw kabinet is, hier – laat ik dit zware woord maar zeggen – onder een soort van verlichte dictatuur zouden leven.'⁶

Daar was alleen de oppositie het mee eens. KVP-leider Schmelzer vond het maar raar. Wat had de Kamer aan inlichtingen als zij toch geen vuist kon maken naar het toch al demissionaire kabinet? 'Uit de interruptie van de heer Schmelzer zou men kunnen begrijpen, dat hij er niet zoveel behoefte aan heeft. Hij weet het allemaal wel,' hoonde Vondeling. 'In de onderonsjes, die de laatste tijd geregeld hebben plaatsgevonden, zal hij wel met die informaties bekend zijn geraakt.' Schmelzer beseftte dat Marijnen in een moeilijke positie zat in het debat, dat ook nog eens werd uitgezonden op radio en televisie. Stoïcijns zwijgend, aangevallen door een uitdagende Vondeling. Hij veronderstelde dat 'de vele kijkers en luisteraars in ons land [...] zich misschien zullen afvragen, of een zwijgende Minister-President wel is, wat zij zich van hem voorstellen'. Maar dat kon nu eenmaal niet anders. De minister-president diende te spreken namens de regering, maar die was niet eensgezind. Het vragen van inlichtingen aan dit demissionaire kabinet was daarom volgens Schmelzer 'weinig zinvol en [...] ondeugdelijk'. Hij ontkende beter op de hoogte te zijn dan andere Kamerleden. Smullenbroek (ARP), Beernink (CHU) en Geertsema (VVD) sloten zich aan bij Schmelzer en steunden dus de

Premier Marijn van der Stoep zwijgt in de Tweede Kamer, 1 maart 1965.
[Spaarnestad]

premier in zijn zwijgen.⁷ Volgens Smallegange moest de regering geen informatie te verstrekken wanneer het staatsbelang in het geding was – al gaf hij niet aan waarom dat juist nu het geval zou zijn. Beernink meende dat er pas inlichtingen konden worden verstrekt als een informateur de geschilpunten had geïnventariseerd.⁸

Vondeling gooide er daarom nog maar een schepje bovenop. Hij verweet de minister-president dat deze het de Kamer onmogelijk maakte om haar werk ‘op die wijze [...], waartoe zij grondwettelijk is gehouden’, te doen. Marijn van der Stoep gaf echter geen sjoerge, waarop voor Vondeling de maat vol was. Wanneer het bestuur van een vereniging plotseling opstapte, kozen de leden toch ook geen nieuw bestuur zonder te weten wat er aan de hand was?

Als wij hier de belangen van het land hebben te behartigen; als wij de Regering hebben te controleren; als er geen Kabinet is en wij ervoor moeten zorgen, dat er weer een nieuw Kabinet komt, dan moeten wij weten hoe dat moet. Dan moeten wij goed zijn ingelicht. Daarop hebben wij recht en het is een natuurlijke plicht van de Regering aan ons verzoek te voldoen.

Aldus stelde de PvdA-voorman. Vondeling richtte na het mislukte appel aan de minister-president zijn pijlen op zijn collega-Kamerleden. De kwalificatie ‘papieren tijger’ was nog te veel eer voor de opstelling van de Kamer: ‘Er is hoogstens sprake

van een papieren poes, een poes die wel eens miauwt, maar die kopjes geeft, wanneer de Regering dat wenselijk vindt.' Hij diende een motie in die de regering vroeg de Kamer in te lichten over de oorzaken van de kabinetscrisis. De motie werd verworpen met de stemmen van de oppositiefracties voor en die van de regeringsfracties tegen.⁹

Hoewel hij inhoudelijk geen succes had geboekt – de gevraagde inlichtingen bleven uit – behaalde Vondeling wel politiek succes. Het debat was te volgen op televisie. In maart 1965 had al meer dan de helft van de Nederlandse huiskamers een toestel en was er maar één binnenlandse zender te ontvangen.¹⁰ Het beeld van een zwijgende premier achter de regeringstafel, schuldbewust naar beneden kijkend, maakte dan ook indruk. De *NRC* concludeerde later: 'Het was een triest gezicht. Het leek wel of de minister-president in het beklagdenbankje zat, zijn verlies al genomen had en weigerde een verdediging te voeren. Zelfs zijn politieke vrienden in de Kamer hadden ingestemd met deze trieste aanblik.'¹¹

Consultaties door het staatshoofd

Tijdens de gebruikelijke consultatieronde meldde de vicepresident van de Raad van State, Beel (KVP), de koningin niet verbaasd te zijn dat juist het radio- en televisiebeleid uiteindelijk het struikelblok vormde voor het kabinet. Begin juli 1963 had hij als informateur de fractievoorzitters van KVP, ARP, CHU en VVD er al op gewezen dat de overeenstemming die was bereikt over de bezetting van het tweede televisienet niet zou zorgen voor een oplossing voor de bestaande problemen over het radio- en televisiebeleid. Volgens Beel had dat kabinet, en in het bijzonder minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen Bot (KVP), de 'aan dit gecompliceerde vraagstuk verbonden politieke moeilijkheden wellicht ietwat onderschat' – een understatement van jewelste.¹² Ook volgens ARP-fractieleider Smal-lenbroek lag de oorzaak van de breuk al bij de formatie van het kabinet-Marijnen.¹³

Vrijwel alle genodigden adviseerden de koningin een lijmpoging te wagen. Mocht lijmen niet lukken, dan kozen alle fractievoorzitters voor een kabinet met een andere basis. Geen van de partijen vond vervroegde verkiezingen wenselijk, aangezien er geen sprake was van een conflict tussen kabinet en Kamer. Alleen voor de VVD zouden nieuwe verkiezingen wel eens electoraal gewin kunnen opleveren omdat de meerderheid van de Nederlandse bevolking voorstander was van tv Noordzee – de uit de lucht gehaalde maar door de VVD gesteunde commerciële zender.¹⁴ De liberalen zagen vervroegde verkiezingen zeker als een optie, maar realiseerden zich dat 'deze mogelijkheid pas dan onder ogen zou moeten worden gezien als andere oplossingen hebben gefaald'.¹⁵

Schmelzer legde de oorzaak voor de val van het kabinet bij de dikwijls botsende karakters van de ministers. 'Daarmee doel ik met name op sommige aarzelingen van de minister-president en de uitermate rijke schakering aan persoonlijke temperamenten die in de regering vertegenwoordigd waren.'¹⁶ Volgens Schmelzer was de VVD uiteindelijk verantwoordelijk voor het voltrekken van het doodvonnis:

'In mijn kring leeft [...] sterk de indruk, dat in de eindfase van het Kabinetsberaad een oplossing is uitgebleven, omdat de liberale ministers een element van commerciële televisie en een zekere begunstiging wat de zenduren betreft van nieuwe gegadigden niet hebben willen prijsgeven.' Indien het kabinet-Marijnen niet gelijmd kon worden, zag Schmelzer het meest in een combinatie van de drie christelijke partijen, aangevuld met de PVDA. Als premier vond Schmelzer persoonlijk 'een premier van protestants-christelijke huize volkomen aanvaardbaar' – waarschijnlijk doelde hij op Zijlstra – maar een duidelijke meerderheid van zijn fractie wilde een katholieke premier. Een terugkeer van Marijnen als premier behoorde zeker tot de mogelijkheden. Volgens Smullenbroek moest er zo snel mogelijk een wettelijke regeling van het omroepbestel komen. Het zou volgens hem niet eenvoudig worden om de coalitie te repareren, zeker niet met de standpunten van de VVD over het radio- en televisiebestel, maar er moest wel een serieuze poging gewaagd worden om tot overeenstemming te komen.

Geertsema liet de koningin weten dat de VVD-fractie 'haar volle medewerking' wilde verlenen aan een reconstructie van het kabinet. Mocht dit niet lukken, dan zagen de liberalen het liefst een combinatie van KVP, ARP en PVDA. Wel voorzag Geertsema moeilijkheden op het financiële, economische en sociale vlak tussen met name PVDA en KVP. CHU-voorman Beernink gaf de voorkeur aan terugkeer van het bestaande kabinet, al realiseerde hij zich dat daarvoor compromissen nodig waren. Mocht de bestaande coalitie niet meer verder kunnen, dan zou een combinatie van KVP, PVDA, ARP of van KVP, VVD en CHU tot de mogelijkheden behoren. 'Wel staat vast, dat de Christelijk-Historische Tweede Kamerfractie weinig animo heeft om onder de huidige omstandigheden de totstandkoming van een Kabinet met PVDA-ministers te bevorderen,' liet hij Juliana weten.

Vondeling herhaalde bij de koningin zijn klacht dat hij moest gissen naar de oorzaken van de crisis. Naar zijn mening dienden de pogingen eerst gericht te worden op herstel van het kabinet-Marijnen; vervolgens moest geprobeerd worden een confessioneel kabinet (76 zetels) te formeren. Pas als deze opties waren gestrand, kon de PVDA erbij worden gehaald. Er zat bij de sociaaldemocraten veel oud zeer vanwege de formatie van 1963; de confessionelen zouden zich duidelijk moeten uitspreken voor een kabinet met de PVDA. 'Zo lang deze bereidheid niet duidelijk is gebleken, lijkt het weinig zin te hebben [...] een gesprek te openen over controversiële punten.'

SGP, GPV en CPN drongen aan op het herstel van het kabinet. Zowel PSP als Boerenpartij zag echter meer in nieuwe verkiezingen. Koekoek brak en passant nog de gouden regel dat hetgeen besproken werd met de koningin niet naar buiten mocht komen. Op een partijbijeenkomst in het Friese plaatsje Jubbenga vertelde de boerenleider dat hij de koningin had afgeraden het kabinet te lijmen omdat 'de zaak dan over twee weken toch weer breekt'. Vervolgens zei Koekoek: 'Ik heb bij de Koningin mijn beklag gedaan, omdat het kabinet ons niets heeft willen vertellen. Maar daar ben ik geen cent wijzer van geworden, trouwens: de Koningin

vertelde mij ook niets. Ze zei alleen: u wist toch wel dat het om het omroepvraagstuk ging? Nou vraag ik u [...].¹⁷

Juliana besloot Schmelzer te belasten met een informatieopdracht. Vier van de adviseurs (Beel, Vondeling, Geertsema en Smallenbroek) hadden zijn naam genoemd. Ook de naam van Beel was vier keer gevallen, maar het advies van Beel zelf, die de koningin had geadviseerd Schmelzer een opdracht te verlenen, woog zwaar.¹⁸ Schmelzer had onder het motto 'wie breekt, betaalt' het liefst een liberale informateur gezien – hij noemde de vvd-fractievoorzitter in de Eerste Kamer Van Riel –, maar stond daarin alleen.¹⁹ Op 2 maart ontving Schmelzer de opdracht een onderzoek in te stellen 'naar mogelijke oplossing van het in het kabinet-Marijnen gerezen geschilpunt'. Zijn opdracht was dus beperkt tot een poging het kabinet te lijmen. Schmelzers voorganger en raadsman Romme had hem nog geadviseerd alleen een opdracht te aanvaarden als hij ook de ruimte zou krijgen om te kijken naar een kabinet met een andere samenstelling, maar die voorwaarde durfde Schmelzer ten paleize niet te stellen.²⁰

Schmelzer 'faalt'

Schmelzer moest dus de omroepkwestie gaan oplossen. Daartoe sprak hij eerst met een aantal demissionaire bewindslieden. Met Bot besprak hij de inhoudelijke kant, onder anderen met Marijnen en Biesheuvel (ARP) de politieke kant. Volgens de laatste was het zaak de christelijk-historische bewindslieden op de kvp- en ARP-koers te brengen, want dat was 'het belangrijkste drukmiddel om de liberalen de werkelijkheid te doen inzien'. Deze opmerking maakte al wel duidelijk dat er van antirevolutionaire zijde weinig beweging viel te verwachten.²¹

Op 8 maart startte de informateur de besprekingen met de fractievoorzitters. Als eerste ontving hij Geertsema, die de informateur het vvd-standpunt betreffende de omroep nog eens uiteenzette. Het ledenaantal als 'alleenzaligmakend criterium' moest van tafel, nieuwe omroepgegadigden zouden achttien uur zendtijd moeten ontvangen (de bestaande grote omroepen beschikten op dat moment over zeven-enhalf uur) op ook nog eens een eigen net en de afhankelijkheid van de NTS en Nederlandse Radio Unie (NRU) moest verkleind worden. Hoe reclame zou worden toegestaan (door invoering van reclameblokken of door het toestaan van commerciële zenders), was voor de vvd geen breekpunt. Schmelzer noteerde in zijn formatiedagboek dat Geertsema een fractievergadering zou houden 'wanneer hij van de andere fracties zal hebben vernomen, wat zij wél en wat zij níet kunnen aanvaarden en hoe zij zich tegenover de vvd-verlangens opstellen'. Ook informeerde de liberale fractieleider of er bij een reconstructie niet enkele ministers vervangen konden worden. Geertsema dacht daarbij aan Bot en zijn – blijkbaar in eigen kring tegenvallende – eigen partijgenote Schouwenaar-Franssen, de minister van Maatschappelijk Werk.²²

Uit de gesprekken met de overige fractievoorzitters werd al snel duidelijk dat er weinig muziek zat in Schmelzers informatieopdracht. Hij legde de verlangens

Informateur Schmelzer probeert het kabinet-Marijnen te lijmen. Tegenover hem zitten van links naar rechts: Geertsema, Beernink, Smallenbroek en Van der Ploeg, 11 maart 1965. [Spartaarnestad]

van Geertsema voor aan de onderhandelaars van KVP, ARP en CHU – daartoe naar eigen zeggen gemachtigd door de liberale fractievoorzitter. Weinig verrassend wezen Van der Ploeg, die Schmelzer verving als KVP-fractievoorzitter, en Smallenbroek deze verlangens van de hand. Voor de KVP waren de zendtijds van achttien uur en het eigen net voor de nieuwe omroepen onaanvaardbaar, voor de ARP kwam daar ook nog eens de lossere band met de NTS bij.²³ Na de eerste gespreksronde hadden de tegenstellingen zich alleen maar verscherpt; de liberalen stonden diametraal tegenover KVP en ARP, terwijl de CHU een tussenpositie innam.

Schmelzer besloot daarop op 11 maart een marathonzitting te houden met alle betrokken fractievoorzitters. Ook tijdens deze vergadering – die tot in de vroege uren van 12 maart duurde en daarmee de geschiedenis inging als de ‘Nacht van Schmelzer’, later met de toevoeging ‘eerste’ – kwamen de partijen niet nader tot elkaar. Schmelzer kon dan ook weinig anders dan concluderen dat zijn informatiepoging mislukt was.²⁴ In zijn eindrapport aan koningin Juliana schreef hij dat er weliswaar ‘verregaande bereidheid’ bestond om de kwesties van de verdeling van de reclamegelden en van de samenwerking binnen de NTS op te lossen, maar dat de tegenstellingen rond de toelatingscriteria voor nieuwe zendgemachtigden en de zendtijdverdeling bleven bestaan.²⁵ Aangezien het ook onmogelijk was om met een combinatie van drie partijen uit het kabinet – KVP en ARP stonden tegenover CHU en VVD – verder te gaan én er bij ARP en KVP geen bereidheid

bestond om het omroepbeleid in de ijskast te zetten, leverde Schmelzer zijn opdracht weer in.

Intermezzo: de schuld van Schmelzer?

Schmelzer kreeg al snel de zwartepiet toegespeeld voor het mislukken van de informatie. Geertsema verweet hem dat hij, zonder zijn toestemming, de *vragen* van de vvd als *eisen* had voorgelegd aan de overige fracties, en nog wel schriftelijk.²⁶ Ook de parlementair historici F.J.F.M. Duynstee en P.F. Maas zijn niet mild over de rol van Schmelzer. Volgens Duynstee was de omroepkwestie wel degelijk op te lossen geweest binnen het kader van Schmelzers opdracht. Volgens hem struikelde de informateur over kwesties die al binnen de ministerraad tot overeenstemming zouden hebben geleid.²⁷ Maas beschuldigt Schmelzer van een verkeerde taakopvatting (boekhouder), benaderingswijze (via de fractievoorzitters) en procedure (via de vvd-vragen), waarmee hij de kritiek van Geertsema volledig overneemt.²⁸ En, last but not least, in *Het verschijnsel Schmelzer* beweerde de informateur jaren later zelf dat de crisis oplosbaar zou zijn geweest als hij meer zelfvertrouwen had gehad.²⁹ In hoeverre is het terecht dat Schmelzer als hoofdschuldige voor de mislukking wordt aangewezen?

De kritiek van Duynstee is in ieder geval niet terecht. Uit het hoofdstuk over de omroepkwestie in dit boek blijkt dat ook in de ministerraad de tegenstelling bleef bestaan waar het ging om de toelatingscriteria en de zendtijdverdeling. Het is dus niet zo dat Schmelzer struikelde over een eigenlijk al opgelost probleem. De kritiek van Geertsema is in het licht van het formatiedagboek van Schmelzer opmerkelijk. Volgens dat dagboek machtigde Geertsema de informateur de vragen voor te leggen aan de fractievoorzitters van KVP, ARP en CHU, waarna de liberale aanvoerder zou horen of zijn collega's zijn verlangens konden aanvaarden. Die liberale verlangens waren ook niet bijster verrassend: het was het bekende vvd-standpunt zoals dat in de ministerraad door Toxopeus was verwoord. Ook uit Geertsema's eigen aantekeningen valt op te maken dat Schmelzer wel degelijk volgens afspraak handelde. Hoe valt anders de aantekening 'Tevoren schriftelijke antwoorden aan mij op gestelde vragen, waarop hij antwoord toegezegd heeft' uit te leggen?³⁰

En wat betreft de kritiek van Maas: feitelijk had Schmelzer geen alternatief. Hij moest wel proberen via de fractievoorzitters tot een oplossing te geraken, nu de bewindslieden er niet uit gekomen waren en het Akkoord van Wassenaar – gesloten tussen de fractievoorzitters – fundamenteel aangepast moest worden. Uitgaan van de vvd-vragen was de meest rationele weg, omdat de liberalen de meest afwijkende opvatting hadden. De enige kritiek van Maas en Geertsema die althans gedeeltelijk doel treft, is dat Schmelzer slechts de geschilpunten inventariseerde en niet met een eigen stuk probeerde de tegenstellingen te overbruggen. Gezien de kloof die er gaapte tussen de opvattingen van enerzijds de KVP en ARP en anderzijds met name de vvd, had een dergelijke poging echter weinig kans van slagen.

Schmelzers opmerking dat hij met wat meer zelfvertrouwen het kabinet had kunnen lijmen, haalde hij zelf ook weer onderuit door te stellen dat hij 'niet duidelijk een voorstel zag dat de partijen met goed fatsoen zou kunnen verenigen'.³¹ Dat voorstel was ook ondenkbaar; het kabinet-Marijnen wás niet te redden, want daarvoor waren de loopgraven op dit principiële punt te diep gegraven. Schmelzer schiep wel in rap tempo duidelijkheid in de politieke crisis. Op inhoudelijke gronden werd de vvd uitgeschakeld voor verdere regeringsdeelname.³²

Cals formeert over links

Nu de lijmpoging was mislukt, bleef er feitelijk maar één alternatief over: een kabinet met de pvda. Weliswaar zouden kvp, arp en chu samen een louter confessioneel kabinet kunnen formeren, maar daar was niemand voor. Niet alleen zou een dergelijke combinatie maar over 76 zetels beschikken, ook was er een fundamenteel verschil van inzicht inzake het omroepbestel tussen de kvp en de arp aan de ene en de chu aan de andere kant. Een nieuwe stembusronde was ook weinig aantrekkelijk; behalve de vvd voelde niemand ervoor het omroepbeleid tot inzet van verkiezingen te maken.³³ Daarvoor was de commerciële televisie net iets te populair geweest, en het oprollen van het rem-eiland te omstreden.³⁴ Probleem was dat het enthousiasme voor een kabinet met de sociaaldemocraten ook niet bijster groot was. Nog geen twee jaar eerder waren kvp, arp en chu in grote meerderheid akkoord gegaan met een coalitie met de liberalen; dáár lag voor grote delen van die fracties de politieke voorkeur. Ook de pvda stond niet te trappelen. Weliswaar betreurden de 'gouvernementelen' in de partijtop (Vondeling, Suurhoff, Drees en Samkalden) nog altijd de breuk van 1958 en de daaropvolgende verkiezingsnederlagen, maar daar werd ook gevreesd voor een nieuwe rol als 'versmadede geliefde', net als bij de formatie-De Kort in 1963.³⁵ Kortom: een kabinet met de pvda was weliswaar onafwendbaar, maar de weg ernaartoe lang en wellicht grillig.

Dat bleek al uit de adviezen in de tweede consultatieronde.³⁶ Vondeling liet Juliana weten dat eerst maar eens duidelijk moest zijn of de andere partijen wel met zijn pvda wilden regeren. Daar was nog niets van gebleken; sterker nog, de kvp, arp en chu hadden juist 'tot voor zeer kort een uiterste poging [...] gedaan om tot overeenstemming te komen met de vvd'. De confessionelen moesten maar proberen gedrieën een kabinet te vormen dat de omroepkwestie kon oplossen. Lukte dat niet, of was dat op basis van andere adviezen weinig zinvol, dán kon overleg met de pvda worden geopend. Maar dan moest wel duidelijk zijn dat de confessionelen 'tot een hartelijke samenwerking' met de pvda wilden komen. Vondeling adviseerde om Schmelzer met een ruimere formatieopdracht te belasten. Ook Geertsema droeg Schmelzer voor als formateur. Volgens de liberale fractievoorzitter was het duidelijk dat er in dat stadium geen kabinet met de vvd te formeren was; de beurt was nu aan de pvda. De formateur moest overigens ook

nog eens goed kijken naar de CHU. Geertsema meende dat het vrijwel onmogelijk was dat deze partij programmatisch tot een akkoord zou komen met ARP en KVP.

Volgens CHU-leider Beernink zou een kabinet van KVP, ARP en CHU een 'te wankel basis' hebben. Een kabinet met ook de PVDA erbij werd door zijn fractie 'bepaald niet' nagestreefd. Eigenlijk waren er maar twee mogelijkheden: een coalitie, welke dan ook, met als spil de KVP en de PVDA, of ontslagweigering van het kabinet. Naar dit laatste ging zijn voorkeur uit. De regeling van de omroep zou dan een vrijere kwestie kunnen zijn en het land zou een lange kabinetscrisis bespaard blijven. De kans daarop was namelijk groot als de PVDA zou gaan meedoen: 'De PVDA zal daarbij in een sterke onderhandelingspositie verkeren en langdurige crisis is dan niet uitgesloten.' Mocht de koningin toch een formateur willen benoemen, dan moest deze een ruime opdracht krijgen. Beernink noemde Kamervoorzitter Van Thiel als kandidaat.

Schmelzer, nu weer in de hoedanigheid van KVP-fractievoorzitter, adviseerde daarentegen om een CHU'er te benoemen – waarschijnlijk om duidelijk te maken dat deze partij samen met de VVD verantwoordelijk was voor de crisis – om te komen tot een vier- of driepartijkabinet. Het vierpartijkabinet zou bestaan uit KVP, PVDA, ARP en CHU. Alle andere adviseurs noemden Schmelzer. Het zag er dus naar uit dat Schmelzer opnieuw belast zou worden met een formatieopdracht, maar de KVP-leider weigerde. Hij schreef Juliana op 13 maart dat hij een alternatieve kandidaat voor de functie had: 'In dat verband wil ik graag ook Mr. Cals in overweging geven. In eigen kring zou, afgezien van zijn persoonlijke kwaliteiten en grote regeringservaring, het feit dat hij in 1963 heeft gepleit voor samengaan met de PVDA in de overwegingen worden betrokken en tot begrip kunnen leiden voor deze keuze.'

Nog diezelfde avond zocht Schmelzer contact met Cals, met de vraag of hij de mogelijkheden voor een nieuwe coalitie wilde onderzoeken. De oud-minister van OKW had er geen rekening mee gehouden dat hij zou worden aangezocht als kandidaat-formateur; op het moment dat Schmelzer de naam Cals liet vallen bij het staatshoofd, steeg diens vliegtruig naar Rome juist op. 'Laat u het dālen, mijnheer Schmelzer, laat u het dālen!' zou Juliana hebben uitgeroepen. Na een nacht dubben – Cals' echtgenote vond dat hij moest weigeren –, belde hij terug met de mededeling dat hij de opdracht zou aanvaarden. Spoorslags vloog Cals per regeringstoestel terug, om de volgende dag, maandagochtend om negen uur, ten paleize te verschijnen.³⁷

In zijn gesprek met koningin Juliana was Cals terughoudend. Alle adviezen wezen niet hēm, maar Schmelzer als formateur aan en als hij toch als zodanig zou optreden, zou men daaruit kunnen afleiden dat hij ook minister-president wilde worden, 'waartegen bij mij ernstige bezwaren bestaan'. Liever werd hij informateur, maar daar wilde Juliana niets van weten. 'De koningin persisteert bij aanwijzing tot formateur; het is immers uitdrukkelijk Haar bedoeling, dat ik zal formeren en derhalve ook de zetelverdeling en aanwijzing van personen zal voorbereiden. Verder wijst Zij erop dat na de oorlog zeer vaak de formateur geen minister-president is

Formateur Cals per helikopter op weg naar Soestdijk, 9 april 1965.
[Spaarnestad]

geworden,' tekende Cals op in zijn formatiedagboek.³⁸ Cals zwichtte voor de druk van Juliana, maar ging er vooralsnog vanuit dat een ander dan hij – Cals rekende op Marijnen – de regeerploeg zou gaan leiden. Hij verliet het paleis met de breedst mogelijke formatieopdracht. Juliana verzocht hem 'een kabinet te vormen dat zal mogen rekenen op een vruchtbare samenwerking met de volksvertegenwoordiging'.³⁹

Cals ging met gezwinde spoed en enig gevoel voor theater te werk. Het leverde veel fotogenieke momenten op, zoals het gebruik van een legerhelikopter wanneer hij verslag uitbracht op Soestdijk. Ook hield hij persconferenties over zijn voorde- ringen, deels omdat hij vond dat het volk recht had op informatie, deels omdat hij daarmee de onderhandelaars onder druk kon zetten.⁴⁰ Die onderhandelaars sprak hij pas nadat hij met demissionair premier Marijnen en 'onderkoning' Beel had gesproken. Cals stelde een memorandum op waarin hij constateerde dat de lijmpoging van Schmelzer was mislukt, dat het onverantwoord was om het omroepvraagstuk nog langer onopgelost te laten en dat daarom naar een zo breed mogelijke nieuwe regeringscombinatie gezocht moest worden.⁴¹

Eerste gesprekspartner was Cals' eigen fractievoorzitter Schmelzer en het be- langrijkste gespreksonderwerp was natuurlijk de gewenste coalitie. Weinig verras- send ging Schmelzers voorkeur uit naar een combinatie van KVP, PVDA, ARP en CHU. Deelname van de PVDA was noodzakelijk, want zonder de sociaaldemocraten zou de regeerkracht te klein zijn. 'Wanneer de CHU of de ARP afvalt zal KVP dat zeer betreuren, maar toch meedoen,' liet Schmelzer weten. Zijn standpunt was dat wanneer beide protestantse partijen afvielen, de katholieken zich opnieuw wilden beraden, wat opmerkelijk is aangezien het erop gelet had dat de KVP en de ARP telkens samen hadden opgetrokken in de kabinetscrisis. Voor Schmelzer was deelname van de ARP blijkbaar toch geen uitgemaakte zaak.

Enkele uren later was PVDA-leider Vondeling aan de beurt, die direct duidelijk maakte geen debacle zoals in 1963 te willen. Een combinatie van KVP, ARP en PVDA zag hij wel zitten, maar eventueel alleen met de KVP regeren vond hij ook geen probleem. De CHU was alleen welkom wanneer deze partij zich op belangrijke punten – Vondeling doelde natuurlijk vooral op het omroepbeleid – wilde binden aan het kabinet. Vondeling had ook nog een aantal programmatische verlangens die hij aan de orde wilde stellen bij het overleg tussen de fractievoorzitters. En de PVDA-leider legde direct een bommetje onder Cals' formatiepoging: de sociaal- democraten zouden onder geen beding meedoen aan een kabinet dat werd geleid door Marijnen. Het was volgens Vondeling 'een kwestie van politiek fatsoen' dat de leider van een centrumrechtse coalitie niet ook een centrumlinks kabinet zou voorzitten. Daar deed Cals' tegenwerping dat de KVP door deze opstelling juist meer aan de zittende premier zou vasthouden, niets aan af. Een kabinet-Marijnen met de PVDA zat er niet in.

Het gesprek met Geertsema de volgende dag verliep uiteraard totaal anders. Was Vondeling de komende man, Geertsema stond met zijn VVD verder voorlopig buitenspel. Volgens de dagboekantekeningen van Cals mopperde Geertsema vooral over de wijze waarop Schmelzer de informatie had laten mislukken. Wel toonde hij zich bereid om, mocht de vorming van een kabinet met de PVDA mislukken, overleg te hervatten over regeringsdeelname van zijn eigen partij.

De aantekeningen van Geertsema geven een heel ander beeld van deze bijeen- komst. De VVD-fractieleider en de formateur zaten voornamelijk te zagen aan de stoelpoten van Schmelzer. Volgens Geertsema begon het gesprek met 'de mede-

Formateur Cals in gesprek met vvd-fractievoorzitter Geertsema, 18 maart 1965.
[Spartanstad]

deling van Cals, dat hij het oneens was met de wijze waarop Schmelzer zijn informatie-taak had verricht'. Daarna gaf Cals een onthullend inkijkje in de fractievergadering van de KVP, waar waarnemend voorzitter Van de Ploeg de 'eisen' van Geertsema had 'voorgedragen'. Dat had een geprikkelde stemming opgeleverd, zowel naar de vvd als naar de informateur. Ook was er volgens Cals in de fractie 'unanieme afkeuring over het niet-produceren van een eigen stuk' door Schmelzer. Geertsema concludeerde daaruit dat de positie van Schmelzer duidelijk verzwakt was en dat dat Cals 'in het geheel niet' speet. 'Rancune, dat niet hij, maar Schm[elzer] fractievoorzitter is geworden,' schreef Geertsema er tussen haakjes bij. Hij gaf Cals een advies: het zou voor de formateur natuurlijk mooi zijn als hij erin zou slagen om een kabinet met de pvdA te formeren, maar het zou nog veel meer uitstraling hebben als hij erin zou slagen de breuk met de vvd te lijmen: 'Jouw slagen zou dan Schm[elzers] politieke dood kunnen zijn.' Cals had hier wel oren naar, maar hij zou toch eerst moeten proberen een kabinet met de pvdA te vormen. En er was nog een probleem: Schmelzer en Vondeling beschikten al over het memorandum waarin de onmogelijkheid van lijmen door Schmelzer was geconstateerd. Volgens Geertsema hoefde daar alleen de zinsnede 'binnen het kader van zijn opdracht' aan toegevoegd te worden, hetgeen Cals beaamde. En hoe moest hij die wijziging aan Vondeling verklaren? 'Vind ik wel wat op,' noteerde Geertsema uit Cals' mond.⁴²

Nog dezelfde dag sprak de formateur met ARP-leider Smallegenbroek en zijn CHU-collega Beernink. Smallegenbroeks voorkeur ging uit naar een combinatie van

KVP, PVDA, ARP en CHU. Mocht de CHU afvallen, dan wilde hij dat in zijn fractie bespreken, maar als er een 'constructief programma' zou worden bereikt, zouden er 'zeer sterke motieven nodig zijn voor de ARP om niet mee te doen'. Regeringsdeelname van de CHU zou een probleem opleveren bij de zetelverdeling, Smallenbroek wilde namelijk in ieder geval twee ministers leveren. De christelijk-historischen wilden dat uiteraard ook, waarmee er voor de PVDA maar vier zouden overblijven, wat voor de sociaaldemocraten onaanvaardbaar was. Mocht de CHU afvallen, dan wilde Smallenbroek drie zetels. Cals dacht echter aan 6-5-2, waarbij de ARP wel, evenals de PVDA, een vicepremier zou mogen leveren.

Het gesprek met Beernink verliep aanmerkelijk minder soepel. De CHU-leider was in het geheel geen voorstander van een kabinet met de PVDA en kon zich daarom ook maar nauwelijks vinden in Cals' memorandum, dat uitging van een kabinet met de sociaaldemocraten. Hij was hooguit bereid om mee te werken aan een *onderzoek* naar een dergelijke coalitie, maar daar nam Cals geen genoegen mee: 'Ik wens een politieke stellingname; dat wil niet zeggen dat ik enthousiasme of voorliefde verwacht voor de voorgestelde combinatie, maar wel instemming met de gevolgde beleidslijn, die gebaseerd is op de realiteit, dat geen overeenstemming over radio- en tv-beleid is te vinden in de huidige regeringscombinatie.' Na veel druk ging Beernink door de pomp. Hij zou in beginsel meewerken aan de totstandkoming van een coalitie met de PVDA, maar zou zijn uiteindelijke beslissing laten afhangen van de inhoud van het regeringsprogramma en de zetelverdeling. Die zetelverdeling zou nog een probleem kunnen worden, want inderdaad claimde ook hij twee zetels.⁴³

Op 23 maart, na besprekingen met Marijnen en Bot over het omroep- en het financieel-economische beleid, hield Cals een eerste gespreksronde met de vier fractievoorzitters gezamenlijk. De onderhandelaars spraken af dat eerst het omroepbeleid aan de orde zou komen. Daarover moest 'algemene instemming' zijn verkregen, voordat andere onderwerpen aan de orde konden komen. Cals had een variant op het ontwerp-Bot geproduceerd, dat hij aan de fractievoorzitters voorlegde. In dit zogenaamde plan-Cals zouden er drie soorten omroepen komen: C-omroepen met minimaal 100.000 leden, B-omroepen met 250.000 leden en A-omroepen met 400.000 leden. Nieuwe zendgemachtigden moesten minimaal 10.000 leden hebben en in twee jaar tijd uitgroeien tot een C-omroep. Daarnaast werd voorgesteld een aantal uren zendtijd aan educatieve en levensbeschouwelijke groeperingen te geven en reclame in te voeren.⁴⁴

Cals kwam een heel eind, maar over de toelating van nieuwe zendgemachtigden bleef overeenstemming uit. Beernink wilde een beslissing over het omroepbeleid aanhouden tot het verdere programma en de zetelverdeling waren besproken, maar daar wilden zijn collega's niets van weten. Zij maakten de CHU-leider duidelijk dat eventueel een kleine minderheid van zijn fractie uit de boot mocht vallen op dit onderwerp, maar dat Beernink daartoe zelf niet mocht behoren. Dat was een vrijwel onverteerbare eis voor Beernink, aangezien hij bestuurslid was van TVN, een van de nieuwe kandidaat-omroepen. Hij zou zich als leider van de CHU moeten

committeren aan een regeling waar 'zijn' omroep mordicus tegen was.⁴⁵ Als de CHU-fractie niet met deze eis akkoord zou gaan, zou de formatie zonder haar verdergaan. Hetzelfde zou gebeuren wanneer de chistelijk-historischen geen beslissing zouden nemen.

Beernink zou zo snel mogelijk laten weten hoe zijn fractie erover dacht. Op 24 maart, tijdens een ingelaste vergadering, ging de CHU-fractie unaniem akkoord met deelname aan de formatie. Beernink mocht van zijn fractiegenoten blijven discussiëren over het regeringsprogramma, inclusief het omroepbeleid. 'De fractie heeft zich echter op het standpunt gesteld dat zij zich niet vooraf kan binden aan een onderdeel van het regeringsprogram, te weten het rtv-beleid, zonder dat zij voldoende inzicht heeft in het gehele regeringsprogram en de zetelverdeling.' Hoewel Bos nog opmerkte dat de CHU er op grond van deze verklaring uit zou liggen, werd Beernink toch met deze boodschap naar de onderhandelingstafel teruggestuurd.⁴⁶

Daar gebeurde inderdaad waar Bos voor vreesde. Cals wees Beernink erop dat was afgesproken dat eerst een besluit over het omroepbeleid genomen zou moeten worden alvorens verder overleg zou plaatsvinden. Hij vond Beerninks standpunt onbegrijpelijk. Schmelzer, Smallenbroek en Vondeling sloten zich daarbij aan. Vondeling vond het 'ontoelaatbaar dat één partij over de kwestie, waar juist de kabinetscrisis over is uitgebroken, zich alle vrijheid zou kunnen voorbehouden'. Cals probeerde Beernink nog met een compromis te verleiden. Was het niet zo dat de CHU-fractie eigenlijk verklaarde akkoord te zullen gaan met het omroepbeleid als ook de rest van het regeringsprogram en de zetelverdeling voldeden, en daarmee feitelijk dus wél al akkoord ging? Maar Beernink sloeg die deur dicht: óók als alle andere punten akkoord zouden zijn, behield hij zich de volledige vrijheid voor bij het omroepbeleid. Cals en de andere onderhandelaars concludeerden dat verder overleg met de CHU zinloos was, waarop Beernink de onderhandelingen verliet.⁴⁷ Smallenbroek liet enkele uren later weten dat zijn fractie unaniem akkoord ging met voortzetting van de gesprekken met KVP en PVDA.⁴⁸ Voor de antirevolutionairen was het regelen van de omroepkwestie blijkbaar belangrijker dan de protestants-christelijke en christendemocratische samenwerking.⁴⁹ Overigens had ARP-voorzitter Berghuis al op 13 maart in een gesprek met Vondeling duidelijk gemaakt dat de CHU alleen kon meedoen als zij zich vooraf aan het rtv-beleid zou binden.⁵⁰ Met de overgebleven onderhandelaars bereikte de formateur vlot volledige overeenstemming over het omroepbeleid.

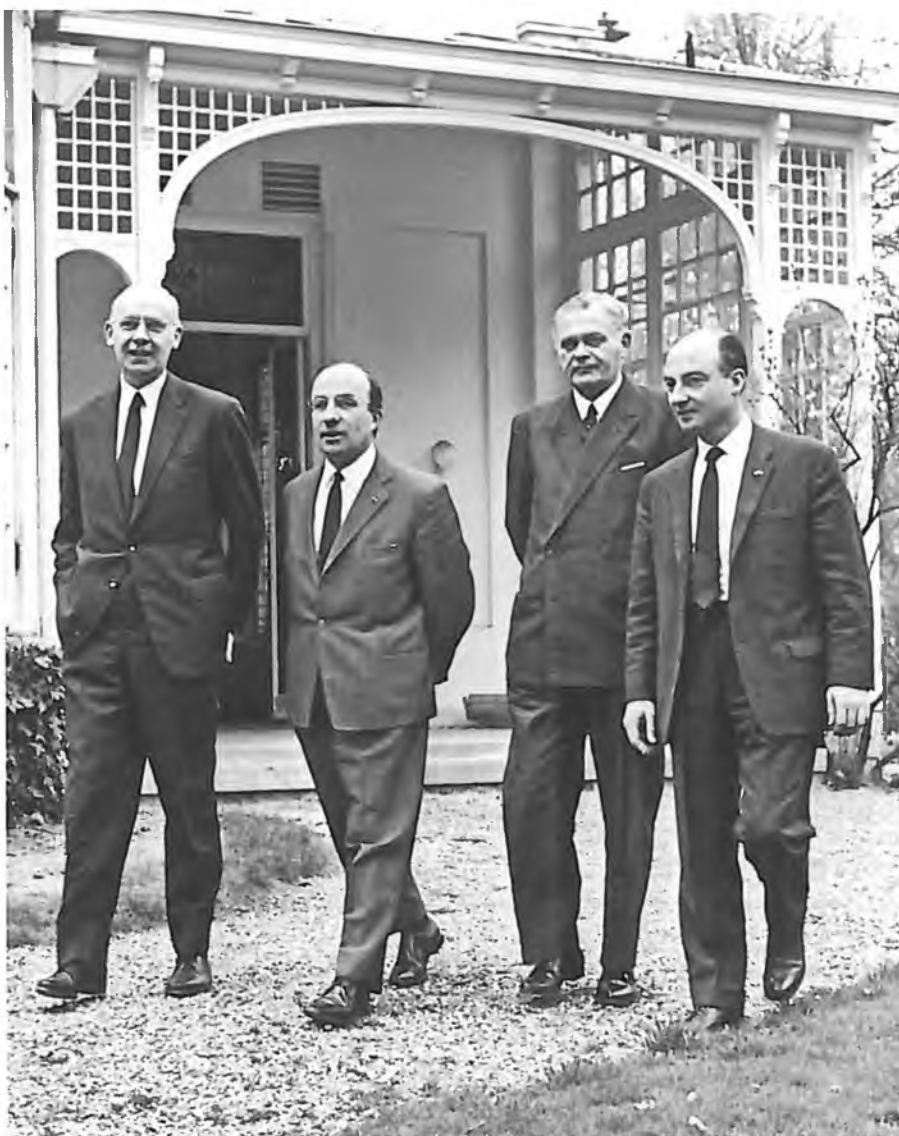
De sfeer werd er bepaald niet slechter op met het vertrek van Beernink. Voor Vondeling had de CHU van meet af aan niet hoeven meedoen en Schmelzer en Smallenbroek toonden zich ook niet erg rouwig. Cals gebruikte 26 maart om met de fractievoorzitters het financiële kader voor 1966 en 1967 en het woningbouw- en huurbeleid te bespreken. Grote barrières deden zich daarbij niet voor. Een dag later bracht de formateur tussentijds verslag uit aan het staatshoofd, dat zich in Oostenrijk bevond. Hij vertelde Juliana dat hij zijn slagingskans zag groeien: bij aanvang schatte hij de kans op succes niet groter dan 5%, na de eerste gespreksronde

op 10%, maar inmiddels op 25%. Tevens stelde Cals Juliana op de hoogte van de bezwaren van Vondeling tegen een voortgezet premierschap van Marijnen. De koningin had Marijnen graag zien terugkeren (zij was hem bijzonder gaan waarderen door zijn optreden in de kwestie-Irene), maar oefende nu druk uit op Cals om tóch zelf minister-president te worden. De formateur hield de boot echter af. Eventueel wilde hij wel vicepremier worden onder Biesheuvel, al verwachtte hij niet dat zijn fractie akkoord zou gaan met een antirevolutionaire premier.

In de daaropvolgende vergadering haalde Vondeling een aantal voor de PVDA belangrijke zaken binnen op het gebied van de speculatiebelasting en de grondpolitiek. Ook over twee andere socialistische desiderata werd overeenstemming bereikt: de mogelijkheid van staatsdeelneming in olie-exploratie zou worden opgenomen in de Mijnwet continentaal plat en er zou onderzocht worden of de staat een groter aandeel in de opbrengst van de gaswinning kon krijgen. Ook bracht Vondeling de positie van Marijnen weer ter sprake. Het ging de PVDA-leider niet om 'bezwaren tegen de persoon van mr. Marijnen', maar het was 'een zaak van zuivere politieke verhoudingen'. Smallenbroek sloot zich hierbij volledig aan. Alleen Schmelzer sputterde tegen. De KVP wenste op dit gebied niet te buigen voor de PVDA. Toch deden de drie fractievoorzitters gezamenlijk een nadrukkelijk beroep op Cals om zélf minister-president te worden. Vondeling stelde zelfs dat zijn fractie nog eens goed moest nadenken of ze wel met dit kabinet in zee wilde als Cals geen premier werd. Cals herhaalde zijn bezwaren tegen een minister-presidentschap nog maar eens.⁵¹

Een paar dagen later, op 31 maart, kon Cals Juliana laten weten dat er 'volledige overeenstemming over de kernpunten is bereikt'. Hij verwachtte nog wel moeilijkheden over de zetelverdeling, zo zei hij tegen het staatshoofd. Dat bleek een understatement te zijn, want hierover zou hij nog een stevig robbertje moeten vechten met Vondeling. Diezelfde avond had de formateur een lang en moeizaam gesprek met Marijnen, waarin hij hem liet weten dat deze zijn premierschap niet zou kunnen continueren. Cals stelde een verklaring op waarin Marijnen de eer aan zichzelf hield, door zelf te concluderen dat het juister was om op te stappen. Hiermee voorkwam Cals gezichtsverlies voor Marijnen en werd niet de schijn gewekt dat het vertrek van de premier een concessie aan de PVDA was. Vondeling had de zittende premier al eerder, in een interview, 'onder de maat' genoemd.⁵²

Het vertrek van Marijnen betekende dat Cals nu toch premier zou worden. Nog steeds ambieerde hij de functie eigenlijk niet. Weliswaar had zijn lijfarts hem laten weten dat daar fysiek geen bezwaar meer tegen was, maar liever wilde de formateur het eerst nog een tijdje rustig aan doen.⁵³ Zijn elf jaren op het ministerie van OKW waren hem niet in de kouwe kleren gaan zitten en hij had toch al geen sterk gestel. Cals had daarom zijn partijgenoot en minister van Defensie De Jong benaderd, die zich echter nog niet rijp achtte voor de functie. De ARP'er Biesheuvel, Cals' tweede alternatief, was voor de KVP onaanvaardbaar en ook de PVDA vond dat een KVP'er de kar moest trekken. Cals gaf zijn verzet op. 'Ik kon er niet meer

Formatieoverleg april 1965: Vondeling, Cals, Smallenbroek en Schmelzer.
[Spartanstad]

onderuit. Ik was te veel met de zaak vergroeid,' liet hij in een interview in *de Volkskrant* optekenen.⁵⁴

Met het programmatisch akkoord en de duidelijkheid over de leiding van het kabinet kon begonnen worden aan de zetelverdeling en de verdere personele invulling. De formateur gebruikte hiervoor het halmabord van zijn kinderen, waarbij hij voor alle partijen kleuren en poppetjes had.⁵⁵ Op 1 april spraken de

onderhandelaars hierover met de formateur tijdens het diner. Over het aantal zetels werden de onderhandelaars het snel eens: zowel KVP als PVDA zou vijf ministers leveren, de ARP kreeg er drie. Schmelzer had wel duidelijk gemaakt dat er eigenlijk nog een zesde post voor de KVP gecreëerd moest worden. Ook wilde hij zo veel mogelijk KVP-bewindslieden handhaven op hun post, maar daar voelde Vondeling niets voor.

De PVDA-leider claimde direct Economische Zaken en Buitenlandse Zaken. Vooral deze laatste post was omstreden; op dat departement zat al sinds mensengeugenis de bij de bevolking zeer populaire Luns (KVP), die zijn partij graag wilde handhaven. Smallenbroek wilde Landbouw, Binnenlandse Zaken en nog een derde ministerie. Een dag later werd de discussie voortgezet. Complicerende factor daarbij was dat zittend minister van Economische Zaken Andriessen aan Cals had laten weten dat hij bereid was aan te blijven. Normaal gesproken zou dat goed nieuws zijn geweest, maar nu niet: Andriessen behoorde tot de CHU. Schmelzer en Smallenbroek zagen het wel zitten om Andriessen in het kabinet op te nemen – vanuit hun streven naar christendemocratische samenwerking – maar Vondeling niet: het zou de politieke verhoudingen nodeloos vertroebelen. Daar kwam nog bij dat zijn eigen PVDA al een claim op het departement had gelegd. Voor Cals was de weigering van Vondeling voldoende om deelname van Andriessen af te wijzen.⁵⁶

De besprekingen over de portefeuillevverdeling verliepen in eerste instantie soepel. Over de meeste departementen ontstonden geen problemen. Cals had er weliswaar moeite mee om Bot te laten vallen, zeker omdat Veldkamp (Bots tegenpool binnen de KVP inzake het omroepbeleid) wél zou terugkeren, maar hij erkende dat Bot geen sterke minister was, waarmee hij feitelijk akkoord ging met vervanging. De ARP zou Onderwijs wel willen bemannen. Overigens genoot Veldkamp vooral steun buiten de KVP. Zijn collega's hadden genoeg van zijn temperament. De minister van Sociale Zaken was echter zo populair bij de vakbeweging dat de PVDA hem wilde behouden om problemen met het NVV te voorkomen. Veldkamp's populariteit bij de vakbeweging maakte hem ondanks alles ook onmisbaar voor de KVP, die anders wel eens in conflict met het NKV kon komen.⁵⁷ Alleen over Buitenlandse Zaken werd gestreden. Vondeling meende dat dit departement aan zijn PVDA zou toevallen, omdat niemand hem dat bij zijn eerdere claim had betwist. Schmelzer wilde echter Luns handhaven. 's Avonds hadden Cals en Vondeling nog een gesprek onder vier ogen, waarin de PVDA-leider de namen van zijn kandidaten bekendmaakte. 'Den Uyl, Suurhoff, Samkalden', noteerde Cals in zijn dagboek. Onduidelijk is of Vondeling ook de naam noemde die voor forse problemen zou zorgen: die van zichzelf, als minister van Buitenlandse Zaken.⁵⁸

Voor de KVP was het onaanvaardbaar dat de oppositieleider, die in het recente verleden veelvuldig scherpe kritiek op Luns had uitgeoefend, diens portefeuille zou overnemen. Beel, gepokt en gemazeld als (in)formateur, liet Cals weten dat hij nog nooit zo'n moeilijke situatie had meegemaakt als deze, maar ook hij vond Vondelings eis 'onacceptabel'. Cals probeerde een truc: in een bijeenkomst op

5 april zei hij dat de overgang naar een nieuwe coalitie een bijzonder gevoelige kwestie was die met grote zorg moest worden omringd, zowel in het kabinet als in het parlement: 'Daarom juich ik het toe, dat Schmelzer als fractievoorzitter in het parlement aan deze samenwerking zal blijven medewerken en ik moet eerlijk zeggen, dat ik ditzelfde ook van de anderen had verwacht.' Een aanblijven van Vondeling als fractievoorzitter zou de problemen onmiddellijk oplossen. Fijntjes wees Cals er nog op dat hijzelf 'te allen tijde bereid [was] een ander als president te doen optreden'.

Vondeling hield echter voet bij stuk. De KVP had van meet af aan duidelijk gemaakt dat De Jong, Bogaers, Veldkamp en zelfs Bot moesten terugkeren. Over Luns had iedereen gezwegen. Buitenlandse Zaken was daarmee volgens Vondeling beschikbaar. Cals vertelde hem echter dat hij de 'absolute afwijzing' van KVP en ARP volledig begreep en Vondeling niet voor Buitenlandse Zaken zou aanzoeken. 'Voor elke andere ministerspost zal ik hem gaarne in het kabinet opnemen,' tekende hij op. Vondeling zou het met zijn fractietop bespreken. Cals schreef ook nog een persoonlijk briefje aan Vondeling, waarin hij voorstelde dat deze Verkeer en Waterstaat zou gaan doen, gecombineerd met het vicepremierschap. Cals wilde graag dat Vondeling vicepremier werd. Een combinatie van Buitenlandse Zaken en een vicepremierschap was echter onmogelijk vanwege het veelvuldig verblijf in het buitenland dat met deze portefeuille gepaard ging. Hij riep Vondeling op om 'van vandaag geen "dolle dinsdag" te maken'.

Al te dol werd die dinsdag inderdaad niet. Vondeling keerde op zijn schreden terug. Het was hem niet duidelijk geweest dat de KVP Luns per se wilde behouden; als de minister van Buitenlandse Zaken tegelijk met Bogaers en De Jong zou zijn genoemd, zou de PVDA zijn departement nooit hebben geclaimd. Ondertussen meende Vondeling wel dat er een einde moest komen aan het ministerschap van Luns. Als hij de toezegging kreeg dat deze na de volgende verkiezingen zou verdwijnen én de PVDA een staatssecretaris voor niet-Europese aangelegenheden op zijn ministerie kreeg, mocht Luns nog twee jaar blijven.⁵⁹ Cals had daarop een stevig gesprek met Luns, die zich afvroeg waarvoor een tweede staatssecretaris, voor wie nauwelijks werk was, nodig was. 'Joseph dat is nodig om de heer L. te kunnen handhaven,' antwoordde de formateur hem.⁶⁰ En hij moest maar werk voor de staatssecretaris zoeken, diens benoeming was 'politieke noodzaak'.⁶¹

Daarmee was nog niet alle kou uit de lucht. Geen van de partijen claimde het ministerie van Financiën. Smallenbroek en Vondeling vonden dat het de KVP moest toevallen, maar Schmelzer kon geen geschikte kandidaat vinden en vroeg Vondeling om zelf minister van Financiën te worden. Met de claim op Economische Zaken zouden de sociaaldemocraten echter twee belangrijke departementen in de sociaaleconomische driehoek krijgen. Dat was Schmelzer te gortig. Economische Zaken moest daarom maar naar zijn eigen KVP gaan. Hoewel Cals hem er nog van probeerde te overtuigen dat hij niet alle favorieten van de PVDA kon wegnemen – de sociaaldemocraten hadden immers Financiën niet gewenst maar Economische Zaken wel –, hield Schmelzer voet bij stuk. Hij zou de fractie moeten

Vondeling en Luns bij het verlaten van het departement van Algemene Zaken, 12 april 1965.
[Spaarnestad]

raadplegen als de PVDA toch beide departementen toegewezen kreeg. Maar daar stak Cals een stokje voor. Hij zou het uitschrijven van een fractievergadering zien als 'mislukking van de formatie'. Kortom: Cals zou het bijltje er dan bij neergooien. Cals en Schmelzer spraken af dat ze beiden Romme zouden consulteren. De oud-kvp-leider wist Schmelzer ervan te overtuigen dat hij akkoord moest gaan met het voorstel van Cals. De PVDA kreeg dus zowel Financiën als Economische Zaken toebedeeld. Als doekje voor het bloeden kreeg de kvp nog een minister zonder portefeuille voor Ontwikkelingssamenwerking, een mooie plek voor Bot.⁶²

Op 8 april kon Cals de koningin laten weten dat de zetelverdeling rond was. Een paar dagen later, op 13 april, werden de nieuwe ministers beëdigd. Een zeer tevreden Juliana wees Cals erop dat het 'sedert mensenheugenis' niet meer was voorgekomen dat een eerste formateur in zijn opdracht slaagde.⁶³ Cals' succes was ook politiek niet vanzelfsprekend geweest. Een deel van de kvp-fractie ging alleen maar akkoord met de resultaten van de formatie omdat voorzitter Schmelzer bij aanvang van de fractievergadering de vertrouwenskwestie stelde.⁶⁴

Steun, maar niet unaniem

De meest kernachtige samenvatting van de hoofdlijnen van het nieuwe regeer-program is gegeven door kvp-historicus Bornewasser: 'Ze betroffen vooral een uitgavenverhoging bij de gemeenschappelijke voorzieningen, alsmede een grotere rol van de overheid bij de energie- en grondpolitiek.'⁶⁵ Dat is weinig verrassend; het betreft hier de bekende sociaaldemocratische desiderata. Vondeling had zijn opmerking uit de beginperiode van de formatie, dat er programmatisch wel wat te halen moest zijn, wilde de PVDA meeregeren, weten te verzilveren. De PVDA-fractie ging dan ook vrijwel unaniem akkoord. Een dissidente bijrol was weggelegd voor oud-fractievoorzitter Van der Goes van Naters, die vond dat er nieuwe verkiezingen hadden moeten komen.⁶⁶ Ook de antirevolutionairen steunden het kabinet in ruime mate. Aangezien het voor de ARP evident was dat de omroepkwestie opgelost moest worden en dat de schuld voor het uiteengaan van ARP en CHU bij Beernink lag, kreeg Smallenbroek partij en fractie gemakkelijk mee. Het enige probleem betrof Smallenbroeks eigen overgang naar het kabinet. De in de ARP-fractie weinig populaire Roolvink zou hem moeten opvolgen als fractievoorzitter, een voor de fractie weinig aantrekkelijke gedachte. Smallenbroek beriep zich op de formateur, die volgens hem een kabinet van zwaargewichten wilde samenstellen. Hij móest dus wel toetreden tot het team van Cals.⁶⁷ T'en onrechte, gezien Cals' eerdere opstelling rond de kandidatuur van Vondeling als minister van Buitenlandse Zaken, waarbij hij juist had opgeroepen dat de politiek leiders in de Kamer zouden blijven.

De kvp-fractie was minder enthousiast. Vooral de financiële experts hielden hun hart vast: Vondeling, die niet bekendstond als zuinig, op Financiën en een al van tevoren overeengekomen stijging van de uitgaven, waarbij zelfs de Zijlstra-norm losgelaten mocht worden. Daarbij kwam nog dat de voorliefde van een

De nieuwe ministers van het kabinet-Cals op het bordes, 14 april 1965.
Van links naar rechts: Samkalden, Smallegenbrock, Diepenhorst, Cals, Den Uyl,
Vondeling, Vrolijk en Suurhoff.
[Nationaal Archief]

groot deel van de kvp-fractie niet naar de pvda, maar naar de vvd ging. Was de kvp immers in 1963 niet naar de stembus gegaan onder het motto van voortzetting van het beleid van het confessioneel-liberale kabinet-De Quay? En was met de liberalen niet het Akkoord van Wassenaar gesloten, waarmee de fractie van harte had ingestemd? Moorman verwoordde het in een brief aan Schmelzer zo: 'Van alle franje ontdaan komt dit hierop neer, dat om een in wezen onbelangrijke zaak – de bezetting van een radio-kanaal – onder druk van enkele pressiegroepen de bestaande, door de kiezer in 1963 wederom gefiatteerde samenwerking, werd teniet gedaan.'⁶⁸ De fractie ging wel akkoord met het formatieresultaat, waarmee het kabinet-Cals op 14 april 1965 van start kon.

Een sterke mix van oude en nieuwe bewindslieden

Katholieke blijvertjes onder een nieuwe premier

De wisseling van coalitiepartner had voor de kvp-bewindslieden weinig gevolgen: zij bleven zitten waar ze zaten, met uitzondering van Bot en uiteraard Marijnen.

Wisseling van de wacht: de overdracht van het departement van Algemene Zaken door Marijnen aan Cals, 18 april 1965.
[Spaarnestad]

De markante Luns bleef op Buitenlandse Zaken, al kwam zijn positie steeds meer onder druk. Bogaers, de gedreven minister van Volkshuisvesting (vanaf dat moment Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening geheten), kon zijn strijd tegen de woningnood voortzetten. Veldkamp, net als Bogaers een representant van de linkervleugel, behield Sociale Zaken en Volksgezondheid. De Jong mocht aanblijven op Defensie. De ministerszetel voor Bot was omstreden. Algemeen werd zijn optreden rond het omroepbeleid als zwak gezien, maar een vertrek was politiek onhaalbaar, nu Bots kvr-tegenpool in deze kwestie, Veldkamp, aanbleef. Bot werd minister zonder portefeuille, belast met Ontwikkelingssamenwerking, waarmee hij de eerste minister voor dat beleidsterrein was.

Premier Jo Cals (51 jaar) was dus de enige katholieke nieuweling in het kabinet, hoewel in zijn geval de term 'nieuw' gerelativeerd moet worden. Van 1950 tot 1963 was hij bewindspersoon geweest op Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen – de eerste twee jaar als staatssecretaris en later als minister. Daarmee had hij evenveel dienstjaren als Luns. Zijn levenswerk was de totstandkoming van de Mammoetwet, de Wet op het voortgezet onderwijs van 1963. Met Schmelzer was hij een van de voor de hand liggende opvolgers van partijleider Romme. Cals, die bekendstond als een scherpzinnig jurist en gewiekst debater met een soms vilein gevoel voor humor, dat bij sommigen weerstand opriep, verruilde vanwege gezondheidsklachten in 1963 het regeringspluche voor de Kamerbankjes. De kersverse

premier was een verklaard voorstander van regeren met de PVDA; hij had zich in 1963 tegen het formatieresultaat van De Kort gekeerd. Voor de PVDA was Cals in feite de enige aanvaardbare katholieke kandidaat voor het premierschap.⁶⁹

Drie sociaaldemocratische kanonnen keren terug

De PVDA leverde drie oud-ministers van formaat aan de nieuwe ploeg. Alledrie maakten deel uit van het laatste kabinet-Drees, dat in december 1958 ten val gebracht werd. Bij de Kamerverkiezingen van 1959 behoorden ze tot het zestal lijsttrekkers van de PVDA. Hun daaropvolgende toetreding tot de fractie, die medeverantwoordelijk was voor de door de socialistische ministers niet begeerde crisis, verliep niet van harte. De voormalige excellenties hadden ook voortdurend kritiek op de robuuste stijl van oppositievoeren van toenmalig fractieleider Burger.

Het toetreden van Burgers opvolger Anne Vondeling (50) committeerde de PVDA stevig aan het kabinet-Cals. Vondeling, in 1946 al in de Tweede Kamer gekozen, was in 1958 enkele maanden minister van Landbouw geweest als opvolger van S.L. Mansholt. Naast zijn Kamerlidmaatschap vervulde hij een bijzonder hoogleraarschap in Groningen. Na zijn aanstelling als fractievoorzitter, in 1962, bleek Vondeling als partij- en oppositieleider tegen de centrumrechtse coalities een succes, al leverde dat in 1963 geen verkiezingswinst op. Met zijn benoeming op Financiën dachten én de PVDA én Vondeling – geenszins een financieel expert – een uitgelezen positie verworven te hebben om nieuw, progressief beleid te kunnen entameren. Dat pakte, mede door economische tegenwind, anders uit.⁷⁰

Selfinade man Ko Suurhoff (60), opgeklommen in het NVV en in 1939 in de Kamer gekomen, was al in 1952 aangetreden als minister van Sociale Zaken. Tijdens zijn ruim zes jaren op dit departement was een flink deel van het socialezekerheidsstelsel opgebouwd – de invoering van de AOW in 1956 was de kroon op zijn werk –, waarmee hij zijn reputatie had gevestigd als deskundig en daadkrachtig bestuurder. Door zijn vasthoudendheid en ongeduld was hij voor zijn omgeving niet altijd gemakkelijk. Na de breuk in de brede basis trad hij toe tot de PVDA-fractie en in 1961 nam hij ook het partijvoorzitterschap op zich. Als zodanig kreeg hij te maken met groeiende weerstand tegen de ‘oude garde’, waartoe hij zelf ook werd gerekend. Suurhoff was dan ook niet ontevreden toen hij in 1965 weer een departement kon leiden – niet op Sociale Zaken, waar Veldkamp inmiddels de scepter zwaaide, maar op het hem vreemde Verkeer en Waterstaat.⁷¹

Ivo Samkalden (53) keerde na zesenhalf jaar terug op Justitie. De eminente jurist had in zijn eerste periode als minister, van 1956 tot 1958, nauwelijks politieke problemen gekend. Anderhalf jaar na de verkiezingen van 1959 al stapte hij over van de Tweede naar de Eerste Kamer, waardoor hij zijn buitengewoon professoraat in Leiden kon omzetten in een ordinariaat in het recht van de internationale organisaties. Het tekende zijn eerder intellectueel-bestuurlijke dan politieke instelling. Toen Vondeling Samkalden koos als een van de PVDA-ministers kon dat rekenen op de instemming van de confessionele coalitiepartners.⁷² Sterker nog,

als Vondeling niet zichzelf, maar Samkalden zou hebben voorgedragen voor de post van Buitenlandse Zaken, zou Schmelzer Luns wellicht wél hebben willen vervangen.⁷³

De PVDA leverde twee nieuwkomers: Joop den Uyl en Maarten Vrolijk, beiden 45 jaar oud. Vrolijk was parlementair journalist bij *Het Vrije Volk* en werd in 1956 lid van de Tweede Kamer. Om zijn gezin te kunnen onderhouden combineerde hij deze functie met het 's nachts leiden van de redactie van het *Haags Dagblad*. Als Kamerlid had hij zich voornamelijk beziggehouden met justitie en de omroep – reden waarom hij werd aangezocht als minister voor het nieuwe departement van CRM, waaronder het omroepbeleid zou ressorteren. In 1962 had Vrolijk geprobeerd fractievoorzitter van de PVDA te worden, maar verloor hij de stemming van Vondeling. In datzelfde jaar werd hij gekozen in de Haagse gemeenteraad, waarin hij direct wethouder werd van onderwijs, kunsten en sportzaken.⁷⁴

De gereformeerd opgevoede maar later agnostisch geworden Den Uyl zat sinds 1956 in de Tweede Kamer en was daarnaast eerst gemeenteraadslid en vanaf 1963 wethouder van onder meer economische zaken in Amsterdam. Daarmee was hij de evidente kandidaat voor het aan de PVDA toegevalen ministerie van Economische Zaken. Naast zijn vertegenwoordigende functies was hij tot 1963 directeur van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PVDA. Daarmee gold hij min of meer als partijideoloog. Zo speelde hij een belangrijke rol bij het opstellen van zowel het beginselprogramma in 1959 als het verkiezingsprogramma van 1963. Ook Den Uyl was in 1962 kandidaat om Burger op te volgen, maar behaalde destijds maar drie stemmen. Hij stond bekend als een briljant analyticus en scherp debater, maar zijn ideologische gedrevenheid leverde hem bij tegenstanders het predicaat 'drammer' op. Den Uyl zou in deze kabinetsperiode vooral proberen de overheid meer greep op de winning (en daarmee op de opbrengsten) van delfstoffen te geven.⁷⁵

Mannenbroeders onder Cals

De antirevolutionairen gingen in tegenstelling tot hun hervormde broeders van de CHU wél onderdeel uitmaken van het nieuwe kabinet. Biesheuvel, de pragmaticus die zich in rap tempo tot politiek leider van de ARP had ontwikkeld, bleef vicepremier en minister van Landbouw en Visserij. Daarnaast leverde de ARP twee nieuwe en betrekkelijk onervaren ministers: Isaäc Diepenhorst voor Onderwijs en Wetenschappen, en Smallenbroek voor Binnenlandse Zaken.

De archetypische Drentse 'mannenbroeder' Smallenbroek (56 jaar) was al vóór de oorlog actief in de lokale politiek. Hij was gemeenteraadslid, wethouder en waarnemend burgemeester. Het niet-ondertekenen van de ariërverklaring in 1941 bracht hem in het verzet. Hij werd gearresteerd en kwam op een dodenlijst, maar overleefde zijn gevangenschap. Zijn rol in de oorlog bezorgde hem in eigen kring groot aanzien. Kort na de bevrijding nam hij zitting in het noodparlement, daarna werd hij gedeputeerde in Drenthe. Vanaf 1956 was Smallenbroek tevens lid van

Het kabinet-Cals in eerste vergadering, 15 april 1965. Rond de tafel, vanaf de linkerkant: P.L. de Haseth (plaatsvervangend gevolmachtigd minister van de Nederlandse Antillen), Einaar (gevolmachtigd minister van Suriname), Bot, Luns, Biesheuvel, Vondeling, Cals, Middelburg (secretaris van de Ministerraad), Samkalden, Smallenbroek, Den Uyl, De Jong, Vrolijk, Diepenhorst, Suurhoff, Veldkamp en Bogaers.
[Sparnestad]

de Tweede Kamer. Na het toetreden van Biesheuvel tot het kabinet werd Smallenbroek voorzitter van de antirevolutionaire fractie.⁷⁶

De welbespraakte hoogleraar strafrecht Diepenhorst (48) kwam uit een voor-
aanstaand antirevolutionair geslacht. Diepenhorst was een opvallende verschijning.
Klein van stuk, maar in het bezit van een gedragen, bijna galmende domineesstem
– die begin jaren zestig ook via de NCRV-radio te horen was. Naast zijn werk als
wetenschapper – hij bleef zijn hele leven de Vrije Universiteit trouw – was Die-
penhorst vanaf 1952 lid van de Eerste Kamer.⁷⁷

De staatssecretarissen

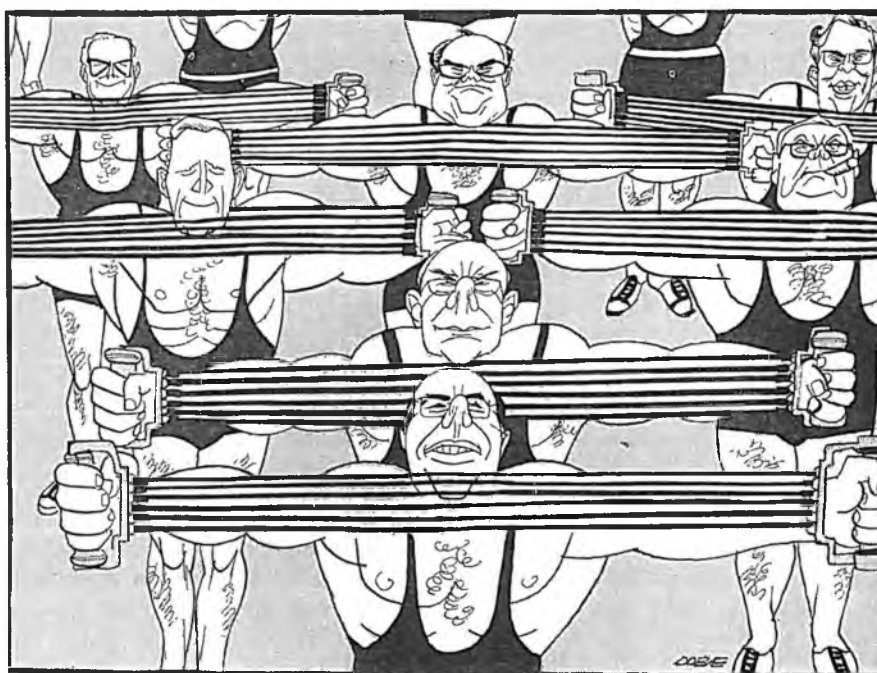
De benoeming van de staatssecretarissen verliep volgens vvd-fractievoorzitter Geertsema 'met veel moeite en enige pijn'. Geertsema opperde dat de benoeming van staatssecretarissen onderdeel zou moeten worden van de formatie, maar Cals wilde daar niets van weten; dat zou de formatieduur alleen maar verlengen. Ook meenden Geertsema en zijn CHU-collega Beernink dat er 'lege' staatssecretariaten

waren gecreëerd om aan de politieke verhoudingen tegemoet te kunnen komen. Cals ontkende dit ten stelligste; alle bewindslieden hadden een goed gevulde portefeuille.⁷⁸ In ieder geval was het een langdurige kwestie. Pas op 22 juli – drie maanden na de beëdiging van het kabinet – was de laatste post ingevuld. Dat had te maken met de afspraak dat ook bij de staatssecretariaten de verhouding tussen de coalitiepartijen leidend moest zijn, alsook met de weigering van een aantal aangezochte kandidaten, maar meer nog met de opstelling van de pvdA. De sociaaldemocraten weigerden een bewindsman voor Defensie te leveren, aangezien zij het oneens waren met de organisatiestructuur van de rop van dat ministerie. De weigering van de pvdA kostte deze partij een staatssecretaris; in plaats van een sociaaldemocraat werd de partijloze G.H.J.M. Peijnenburg benoemd.

Van de veertien staatssecretarissen waren er maar liefst acht nieuw.⁷⁹ Zittenblijvers waren de kvp'ers De Block (Buitenlandse Zaken), De Meijer en Bartels (beiden op Sociale Zaken), en de arp'ers Bakker (Economische Zaken), Grosheide (Onderwijs en Wetenschappen) en Van Es (Defensie). De pvdA kreeg vier staatssecretariaten, de kvp tekende twee nieuwelingen aan. De overige twee nieuwelingen waren partijloos. Voor de kvp betrad de fiscalist en econoom Willem Hoefnagels het strijdtoneel. Hij moest onder Vondeling de belastingzaken gaan regelen. Hoefnagels had voor zijn aantreden tot het kabinet carrière gemaakt bij de Staatsmijnen. Zijn partijgenoot Johannes Borghouts, een luchtmachtofficier met een heldhaftig verzetsverleden, sprak maar één keer in de Kamer. Al in februari 1966 overleed hij na een ernstige ziekte. Overigens was Borghouts pas op de dag van zijn benoeming lid geworden van de kvp.⁸⁰

Op Buitenlandse Zaken vervulde de bedachtzame jurist Max van der Stoel het bij Luns afgedwongen tweede staatssecretariaat. Van der Stoel was voormalig internationaal secretaris van de pvdA en ex-medewerker van de Wiardi Beckman Stichting. In 1960 kwam hij in de Eerste Kamer; in 1963 verruilde hij die voor de Tweede. Cees Egas werd staatssecretaris op CRM. Deze Fries was eigenlijk landbouwspecialist, wat gezien zijn achtergrond niet verwonderlijk was; hij werkte al op zijn dertiende als landarbeider en volgde de Middelbare Rijkslandbouwwinterschool. Egas zat sinds 1952 in de Tweede Kamer. Ook uit Friesland kwam Siep Posthumus, de nieuwe staatssecretaris op Verkeer en Waterstaat. Hij maakte al sinds 1946 deel uit van de pvdA-fractie, waarvan zes jaar als fractiesecretaris. Ook was hij lid van de gemeenteraad van achtereenvolgens Delft en Rotterdam. Een wethouderschap liep hij mis door een verkeersovertreding, hetgeen het kabinet niet belette hem te belasten met de portefeuille... Vervoerszaken! Op Binnenlandse Zaken kwam de planoloog Theo Westerhout, die zich voornamelijk met gemeentelijke herindelingen zou gaan bezighouden. Hij was sinds 1956 lid van de Tweede Kamer, waar hij woordvoerder Ruimtelijke Ordening was.

De beide partijloze staatssecretarissen bevonden zich – traditioneel – op het ministerie van Defensie. Gerard Peijnenburg, die gediend had bij de Amerikaanse bevrijdingslegers en lid van de staf van prins Bernhard was geweest, was voorafgaand aan zijn benoeming topambtenaar op het ministerie. Hij werd belast met land-

‘kvp-voorzitter mr. Aalberse: “Dit Kabinet van politieke body-builders...”
[De wereld van Eppe Doeve]

machtzaken. Voormalig oorlogsvlieger Heije Schaper was voor zijn aantreden adjudant van de koningin. Hij volgde in juni 1966 de overleden Borghouts op. Zijn benoeming stond dus helemaal los van de formatie.

Cals legt verantwoording af

Twee weken na de beëdiging legde Cals verantwoording af in de Tweede Kamer. *De Volkskrant* had al vooruitgekeken naar dat moment: ‘Dreunend zullen de mannen van het kabinet-Cals de vergaderzaal van de Tweede Kamer binnenmarcheren. Zij zullen gezichten trekken van Wie doet ons wat.’ De ambitieuze plannen en het enorme zelfvertrouwen – hem werd ook wel arrogantie verweten – waarmee Cals zijn kabinet presenteerde, leverden het kabinet bij aanvang een imago op van ‘sterke mannen’, van mannetjesputters of ‘zwarte jongens’.⁸¹

De nieuwbakken premier sprak in zijn regeringsverklaring uitgebreid over de totstandkoming van het kabinet en over het program – zó uitvoerig dat de Kamer-voorzitter hem op een gegeven moment vroeg of hij niet wilde pauzeren. Cals: ‘Het is mij hetzelfde, mijnheer de Voorzitter. Ik heb – om het in mijn tekst aan te geven – 36 van de 55 kantjes [...] voorgelezen. Ik weet niet of u de voorlezing

van de resterende 20 kantjes nog kunt doorstaan. Ik laat het echter gaarne aan de Kamer over.' Cals mocht zijn betoog voortzetten.⁸²

Voornaamste discussiepunt over de formatie betrof de uitschakeling van de CHU. Cals vond dat Beernink zichzelf buitenspel had gezet door niet vooraf akkoord te gaan met de gevonden oplossing voor het omroepprobleem. Beernink verzette zich hevig tegen Cals' interpretatie. De formateur had hem helemaal niet duidelijk gemaakt dat zijn fractie en hijzelf vooraf moesten instemmen met een gedetailleerd plan voor een nieuw omroepbestel. Hij was uitgegaan van een constructie als bij het Akkoord van Wassenaar, een program op hoofdlijnen dus, waarbij afzonderlijke fractieleden en zelfs de fractievoorzitters op sommige punten 'uit de boot mochten vallen'. Dat hij zelf akkoord moest gaan met het plan-Cals, ging hem helemaal te ver: 'Dit betekende voor mij, dat mij een voorstel werd voorgelegd, dat in feite inhield een enorme ommezwaai en een verloochening van mijn verleden, die ik innerlijk bepaald niet kon aanvaarden.' Beernink refereerde hier aan zijn bestuurslidmaatschap van de Stichting TVN, die zich beijverde voor de invoering van een commercieel televisienet.

Cals hield het maar op een misverstand. Hij had zich niet kunnen voorstellen dat Beernink het omroepbeleid na de kabinetscrisis nog als een vrije kwestie kon beschouwen, terwijl Beernink blijkbaar had gedacht: ik heb het altijd als een vrije kwestie beschouwd, dus hoe kon Cals denken dat ik dat nu niet meer doe.⁸³ De beide kemphanen kwamen er niet uit. Op de derde dag van het debat verzuchtte Cals dan ook, nadat Beernink opnieuw was begonnen over de schuldvraag: 'Mijnheer de Voorzitter! Als wij niet oppassen, wordt het een welles-nietesspeltje.'⁸⁴ Cals had meer respect voor Geertsema, die al direct had geconstateerd dat zijn VVD, gezien het afwijkende standpunt over de omroepkwestie, niets te zoeken had in het kabinet.⁸⁵

Voor het overige stond Cals' verklaring voornamelijk in het teken van het regeringsprogram. Opvallend aan Cals' presentatie was dat hij het kabinet neerzette als een breuk met zijn voorganger. Problemen die lang waren genegeerd, zouden eindelijk worden aangepakt. Hoewel er nog maar twee jaar restten tot de verkiezingen, was het regeringsprogram veel ambitieuzer. Nederland zou worden klaargestoomd voor het jaar 2000, met een beleid dat in ieder geval voor de komende zes jaar zou moeten worden voortgezet. Er moest dus extra geïnvesteerd worden in de publieke sector, reden waarom tijdelijk de Zijlstranorm buiten gebruik zou worden gesteld. Het programma kende veel aandacht voor ruimtelijke ordening, en voor recreatie, waarvoor een deel van OKW was afgesplitst en samengevoegd met maatschappelijk werk tot het ministerie van CRM.

Cals benadrukte vooral het progressieve karakter van zijn kabinet, iets waarin het verschilde van de twee kabinetten daarvoor. Er was aandacht voor democratisering, voor een andere sociaaleconomische politiek en voor welzijn. Het kabinetsbeleid zou worden gedragen door 'geestelijke waarden, die in ons volk leven en die in christendom en humanisme tot uitdrukking komen', waarmee Cals christendom en humanisme gelijkstelde.⁸⁶

De pijlen van de oppositie richtten zich vooral op het voorgenomen financiële beleid. Cals kondigde weliswaar aan dat de regeringsambities grotendeels uit de welvaartsstijging zouden kunnen worden betaald, mits 'een hoog tempo van economische groei' kon worden gerealiseerd, maar dat zou niet voor de gehele financiering gelden. Er waren knelpunten die 'juist terwille van de toekomstige groei van het nationale inkomen' moesten worden weggenomen en waarvoor tijdelijk de rijksuitgaven maar omhoog moesten. Deze knelpunten werden veroorzaakt door de 'sterke bevolkingsgroei' en de 'krachtige welvaartsstijging, die grote eisen stellen aan talrijke gemeenschapsvoorzieningen'.⁸⁷

Oppositieleider Geertsema concludeerde dat Cals zijn 'aanvankelijke vermoeden, dat de pvdA veel van haar verlangens zou hebben prijsgegeven, niet heeft bevestigd. Het is mij bijzonder duidelijk geworden, dat de lijn van het beleid van het kabinet-Marijnen fors in socialistische richting is omgebogen.' ARP en KVP waren tot geen enkel compromis bereid geweest om het kabinet-Marijnen te behouden, 'terwijl zij tot vrijwel elke concessie bereid zijn geweest om het monopolie van de omroepverenigingen in stand te houden', zo beklagde hij zich.⁸⁸ Hij vond de lengte van Cals' verklaring 'omgekeerd evenredig aan de concreetheid van haar inhoud'. De financiële paragraaf was 'één van de meest teleurstellende onderdelen van de regeringsverklaring'. Het kabinet liet uitvoerig zijn gedachten gaan over de verhoging van allerlei uitgaven, maar zweeg over het 'toch zeker niet oninteressante vraagstuk' van de financiering van die uitgaven. Cals verwees daarvoor naar de komende troonrede, maar dat was voor Geertsema onvoldoende. Ook de uitgaven in het lopende jaar werden fors verhoogd, waartegenover nauwelijks dekking stond.⁸⁹

De communist Bakker zag één winstpunt: het vertrek van de vvd uit de coalitie. Ook hij vond de regeringsverklaring weinig concreet, maar de kritiek van Geertsema was weinig serieus 'omdat hij het gisteren of eergisteren nog had over het feit, dat de pvdA alleen maar concessies had gedaan'.⁹⁰ De sgp vond het hele kabinet eigenlijk maar niets, zeker niet nu christendom én humanisme, twee levensbeschouwingen die volgens Van Dis 'diametraal tegenover elkaar' stonden, aan elkaar gelijkgesteld werden. Dat zou maar tot allerlei uitwassen leiden, zoals de 'zonde van Sodom'. De sgp zou ieder kabinetsvoorstel op 'eigen merites' beoordelen, uitgaand van het landsbelang en de eigen beginselen.⁹¹ Dat laatste zou ook Beerninks chu doen. Ondanks het feit dat zijn partij er – naar eigen opvatting – volkomen onterecht uit was gewerkt, zou zij zich 'positief-kritisch' opstellen en 'prijzen, waar te prijzen valt en laken waar dat geboden is'. Dat laken begon al bij het financieel beleid. Volgens Beernink was de 'volslagen onduidelijkheid omtrent het financieren der plannen' een ernstig probleem.⁹² Boerenleider Koekoek kwam niet veel verder dan de constatering dat het kabinet-Cals verder van de Boerenpartij af stond dan zijn voorganger. Ook wees hij nog op de toegenomen kosten door een tweede vicepremier en een extra minister zonder portefeuille.⁹³

De regeringspartijen waren uiteraard aanmerkelijk positiever, al was Schmelzer toch ook wel wat voorzichtig. Zijn kvp-fractie had het beleid van het kabinet-Marijnen altijd van harte gesteund en Schmelzer benadrukte dan ook dat er, naast verschillen, vooral ook veel continuïteit was. In het program van het kabinet-Cals zag hij veel positiefs. Als er bij de uitwerking van dat program constructief overleg zou zijn, zou de kvp 'ook deze combinatie [...] dan positief en in goede samenwerking tegemoet [...] blijven treden'.⁹⁴

Nederhorst, die het pvda-fractievoorzitterschap van Vondeling had overgenomen, onderstreepte juist het nieuwe in het kabinetsbeleid. Hij had moeite met de aangekondigde huurverhogingen, maar daar stond veel tegenover: onder meer uitbreiding van de ontwikkelingshulp, maatregelen tegen speculatie, meer aandacht voor ruimtelijke ordening en leefbaarheid van het land en een sterkere positie van de staat bij de winning van delfstoffen. Met het kabinet-Cals werd de basis gelegd 'voor een frisse aanpak van de vraagstukken, die de leefbaarheid van ons land raken. Dat zou een nieuwe periode in ons politieke leven kunnen inluiden.' Als alle coalitiegenoten zich aan de gemaakte afspraken zouden houden – 'waarover bij mijn fractie overigens niet de geringste twijfel bestaat' – zou het kabinet-Cals de rit wel uitzitten. Dan had de kiezer meteen mooi vergelijkingsmateriaal: een kabinet met de vvd en een kabinet met de pvda, die beide een halve periode hadden geregeerd.⁹⁵

Bij de arp trad Roolvink voor het eerst op als fractievoorzitter. Hij ving zijn betoog aan met een slotsom die niet al te warm klonk: 'Mijn conclusie is, dat dit kabinet een eerlijke kans verdient. Aan het eind van mijn betoog – daar moet toch ook een conclusie komen – zal ik dat nog een keer herhalen en daartussen bevindt zich de substantie van mijn redevoering.' Een deel van die substantie viel verkeerd bij coalitiegenoot pvda. Roolvink waarschuwde het kabinet namelijk voorzichtig te zijn met extra uitgaven. Het vorige kabinet was op weg naar economisch evenwicht, zo zei hij, maar dat was nog niet bereikt. Roolvink vreesde dat er wel eens extra inflatie kon gaan optreden.⁹⁶ Gecombineerd met de koele welkomstwoorden aan het adres van het kabinet, werd het Nederhorst te veel. De sociaaldemocratische fractieleider verweet zijn arp-collega een gebrek aan enthousiasme voor het nieuwe kabinet. Biesheuvel vond het maar onzin. Zijn fractievoorzitter had immers gezegd dat het kabinet een kans verdiende. Roolvink zelf vond dat Nederhorst hem eerst rechtstreeks had moeten aanspreken alvorens hem in de vergaderzaal een gebrek aan steun te verwijten. Het 'conflict' werd breed uitgemeten in vooral de liberale pers, waar de eerste scheurtjes in de coalitie werden geconstateerd.⁹⁷

De pers was niet echt enthousiast over de regeringsverklaring en het debat daarover. Ook de geestdrift voor het kabinet leek niet erg groot. Cals' verklaring werd algemeen als te lang gezien. 'Hij spon de zaken zeer ver uit, waardoor de belangrijke zaken verloren dreigden te geraken,' schreef de *NRC*, die ook niet erg te spreken was over de manier waarop Cals Beernink had bejegend in het debat. Het nieuwe kabinet laadde hiermee volgens deze krant de schijn van onverzocht-

lijkheid op zich.⁹⁸ *Het Parool* had vooral medelijden met Cals. Diens speech was van tevoren in het bezit van Kamerleden geraakt, waardoor er meegelezen werd. Dat, gecombineerd met de lengte van de verklaring, maakte dat de aandacht van de Kamerleden snel verslapte. De journalist Cramer typeerde het als een 'wreed vonnis voor een van de beste sprekers in ons parlement [...] wat een glansrol had moeten zijn, werd zo een soort Nutslezing'.⁹⁹

Ten slotte

De formatie van het kabinet-Cals verliep volgens het boekje. In korte tijd stelde informateur Schmelzer vast dat herstel van de bestaande coalitie onmogelijk was, waarna formateur Cals in rap tempo een kabinet van een andere signatuur wist te vormen. Daarvoor functioneerde het omroepbeleid, de splijtzwan in het kabinet-Marijnen, als scharnierpunt: de CHU viel af omdat zij zich niet wilde binden aan de gevonden oplossing, en KVP, ARP en PVDA konden 'hun' omroepen veiligstellen. Programmatisch verliep de formatie van een leien dakje; alleen de personele invulling zorgde nog voor problemen door de claim van de PVDA op Buitenlandse Zaken. Nadat dit probleem uit de weg was geholpen, stond niets de beëindiging van de nieuwe bewindslieden meer in de weg.

Voor een groot deel zou het nieuwe kabinet voortgaan op de weg van zijn voorganger. Enkele voor de PVDA belangrijke punten waren toegevoegd (vooral op het gebied van de grondpolitiek en van de staatsdeelname bij de winning van bodemschatten). Het belangrijkste programmatische verschil met het kabinet-Marijnen betrof het verhoogde tempo van de overheidsinvesteringen en – daarmee rechtstreeks verband houdend – de wijze waarop deze gefinancierd zouden worden. Met het loslaten van de Zijlstranorm, zonder aan te geven voor hoelang en tot welke hoogte, maakte het kabinet zich al bij aanvang kwetsbaar voor de kritiek van de rechtervleugels van de ARP en met name van de KVP. Verder benadrukte Cals in zijn regeringsverklaring weliswaar de verschillen met de voorgaande kabinetten, zoals meer aandacht voor democratisering en welzijn, maar al die breukvlakretoriek kon niet verhullen dat er voornamelijk continuïteit was in het kabinetsbeleid. Een groot deel van de ministersploeg bestond immers uit veteranen van het vorige kabinet.

Opmerkelijk in deze periode zijn de posities van Schmelzer en Cals. In tegenspraak met de hardnekkige beeldvorming – Schmelzer zou zelf geambieerd hebben om minister-president te worden en daarom Cals willen laten mislukken – zette de KVP-fractie leider zich met al zijn politieke gewicht in om de formatie te laten slagen. Hij dreigde zelfs met aftreden als de KVP-fractie het formatieresultaat niet zou accepteren en bleek ook eerder in het formatieproces bereid de PVDA (en daarmee formateur Cals) tegemoet te komen. Schmelzer, kortom, stelde zich loyaal op. Datzelfde kan niet gezegd worden van Cals. Uit de gespreksnotities met Geertsema doemt nadrukkelijk het beeld op van een moedwillige poging om de positie van Schmelzer te ondergraven. Als er al sprake was van antagonisme tussen

de kroonprinsen van Romme, dan kwam dat niet van Schmelzer maar van Cals, die weliswaar het minister-presidentschap (nog) niet ambieerde, maar het partij-leiderschap blijkbaar wél.